

เครื่องจักสานภาคเหนือ

ดินแดนภาคเหนือของไทยหรือล้านนา ได้แก่ บริเวณที่อยู่เหนือบริเวณที่ราบกลางขึ้นไปจนสุดพรมแดนไทยทางทิศเหนือ ประกอบด้วยพื้นที่ ๙ จังหวัด คือ แม่ฮ่องสอน พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่าน และอุตรดิตถ์

อิทธิพลของสภาพภูมิศาสตร์

ลักษณะภูมิประเทศ และการประกอบอาชีพของภาคเหนือ ที่เอื้ออำนวยให้ประชาชนทำเครื่องจักสานแล้ว ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี และศาสนาของภาคเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่ทำให้เครื่องจักสานภาคเหนือ มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ภาคเหนือหรือล้านนาไทยเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในวงล้อมของขุนเขา ทำให้ภาคเหนือมีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาแต่โบราณ มีภาษาพูด ภาษาเขียน ขนบประเพณี เป็นของตนเอง เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นเหล่านี้ เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เครื่องจักสานภาคเหนือมีเอกลักษณ์ของตนเอง การทำเครื่องจักสานพื้นบ้านภาคเหนือ หรือล้านนาไทยนั้น ทำสืบทอดกันมาแต่โบราณ ดังมีหลักฐานปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ภาพชาวบ้านกับเครื่องจักสานใน ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดพระสิงห์วรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นภาพชาวบ้านกำลังนั่งสนทนากันอยู่ นอกจากภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระสิงห์วรวิหารแล้ว นอกจากนี้ ความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นภาคเหนือยังทำให้มีวัตถุดิบสำหรับทำเครื่องจักสานได้หลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ หวาย กก แห้ง (พืชตระกูลกกแต่มีขนาดใหญ่กว่ากก) โดยเฉพาะภาคเหนือมีไม้ไผ่หลายชนิดที่นำมาทำเครื่องจักสานได้ดี

อิทธิพลของชาติ ศาสนา สังคมและวัฒนธรรม

ดินแดนภาคเหนือเป็นดินแดนที่มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนา อันมีเอกลักษณ์ท้องถิ่นสืบทอดกันมายาวนาน เพราะในอดีตประชาชนส่วนใหญ่ที่ทำเครื่องจักสานพื้นบ้านภาคเหนือ หรือล้านนาไทยนั้น ทำสืบทอดกันมาแต่โบราณ ดังมีหลักฐานปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ภาพชาวบ้านกับเครื่องจักสานใน ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดพระสิงห์วรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นภาพชาวบ้านกำลังนั่งสนทนากันอยู่ ข้างๆ ตัว มีภาชนะจักสานชนิดหนึ่งที่เรียกว่า เปียด หรือกระบุงวางอยู่ รูปทรงของเปียดในภาพคล้ายกับเปียดที่ใช้อยู่ใน ปัจจุบัน แสดงว่า ชาวล้านนาสานเปียดใช้มานานนับร้อยปี นอกจากภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระสิงห์วรวิหารแล้ว ยังมีภาพของเครื่องจักสานปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกหลายภาพ เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดบวรศรีสุทนต์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน นอกจากนี้ วัฒนธรรมการ

บริโภคน้ำเหี่ยวของชาวเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดเครื่องจักสาน ที่เกี่ยวเนื่องกับการบริโภคน้ำเหี่ยวหลายอย่าง เช่น ลังถึง กว๋ย ข้าวหวด ก่องข้าว กระติบข้าว แอบ ข้าว ชันโตก ฯลฯ เครื่องจักสานเหล่านี้หลายชนิดมีลักษณะเฉพาะถิ่นโดดเด่น ได้แก่ ก่องข้าว แอบข้าว เปียด เป็นต้น

ก่องข้าว ภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวนี้ สานด้วยไม้ไผ่ มีขนาดและรูปทรงต่างๆ กัน ก่องข้าวของภาคเหนือทั่วไป แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนฐาน มักจะทำด้วยไม้เป็นรูปกากบาทติดอยู่กับส่วนกัน เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับตั้ง ตัวก่อง มักสานกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมหรือกลม ต่อขึ้นมาเป็นทรงกระบอกคอแคบเข้าเล็กน้อย ส่วนที่สามคือ ฝา มีลักษณะเป็นฝาคอสอบ มักจะมีหูสำหรับร้อยเชือก ที่ใช้เป็นที่หิ้วหรือแขวนมาจากตัวก่อง รูปแบบของก่องข้าวในปัจจุบัน บางท้องถิ่นได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปจากโบราณบ้าง เช่น สานด้วยพลาสติกแทนตอก และมีรูปทรงแปลกๆ แตกต่างกันไปตามความนิยมของผู้ใช้ แต่ประโยชน์ และความสวยงามไม่สมบูรณ์ลงตัว เหมือนก่องข้าวที่สานด้วยไม้ไผ่

แอบข้าว หรือแอบข้าวภาชนะใส่ข้าวเหนียวเช่นเดียวกับก่องข้าว แต่มีขนาดเล็กกว่า สำหรับพกพาติดตัวเวลาไปทำงานนอกบ้าน แอบข้าว มีส่วนประกอบสำคัญคือ ตัวแอบ รูปร่างคล้ายกลองสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฝาแอบ รูปร่างเหมือนตัวแอบแต่ขนาดใหญ่กว่า เพราะใช้ครอบแอบข้าว แอบข้าวเหมาะสำหรับพกใส่ถุงย่าม ห่อผ้าคาด เอวออกไปทำนา ทำไร่ เช่นเดียวกับกลองใส่อาหารในปัจจุบัน

ก่องข้าวและแอบข้าวของภาคเหนือ เป็นเครื่องจักสานที่มีความสมบูรณ์ ทั้งในด้านรูปแบบ และประโยชน์ใช้สอย สอดคล้องกับความนิยมของประชาชนแต่ละถิ่น โดยเฉพาะก่องข้าวดอกบ้านไผ่ เป็นก่องข้าวดอกที่มีลวดลายสวยงามใช้ทักษะในการสานเป็นพิเศษ แหล่งผลิตอยู่ที่บ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง คุณลักษณะพิเศษ คือ สาน 2 ชั้น ทำให้ระบายอากาศและรักษาความชื้นได้ดี

นอกจากนี้ในภาคเหนือ ยังมีเครื่องจักสาน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่ใช้กันแพร่หลายอีกหลาย อย่าง เช่น บุง หรือ เปี้ยด ภาชนะสานสำหรับใส่ของ เช่นเดียวกับกระบุงของภาคกลาง แต่บุงภาคเหนือมีรูปร่าง ต่างกันไป เช่น บุงเมืองแพร่ บุงลำพูน หรือบุงลำปาง จะมีขนาดค่อนข้างเล็กกว่า กระบุงภาคกลาง ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะต้องการลดน้ำหนักของบุงให้น้อย เพราะบุงภาคเหนือ ใช้หาบของในภูมิประเทศที่เป็นเนิน ไม่ สามารถหาบของที่มีน้ำหนักมาก เหมือนกับภาคกลาง ซึ่งเป็นพื้นราบ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บุงภาคเหนือ มี ลักษณะป้อมกลม ไม่เป็นเหลี่ยม เหมือนกระบุงภาคกลางนั้น ช่วยให้บุงมีความคงทน ไม่แตกหักเสียหายง่าย เมื่อกระทบกระแทกกับสิ่งอื่น ใช้งานได้นาน

การสานบุงภาคเหนือ จะสานกันเป็นแผงสี่เหลี่ยม ด้วยลายสองก่อน ถัดขึ้นมาตรงกลาง หรือกระพุ้ง สานลายสาม ส่วนปากที่โค้งสอบเข้า สานลายหนึ่ง และใช้ตอกค่อนข้างเล็ก เพื่อความแข็งแรงทนทาน การสาน ปากของบุงจะต่างกันไป ตามความนิยมของท้องถิ่น เช่น บุง เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จะเข้าขอบปากด้วยไม้ไผ่และหวาย ต่าง กับบุงเมืองแพร่และน่าน จะสานขอบในตัวโดยการเน้นตอกสาน สอดกันเป็นขอบ แทนการเข้าขอบด้วยไม้ไผ่

บุงภาคเหนือ นอกจากจะใช้ใส่เมล็ดข้าวเปลือก เมล็ดพืช พันธุ์ต่างๆ แล้ว ยังใช้เป็นภาชนะ สำหรับตวงหรือวัดปริมาณของ เมล็ดพืชผลด้วย โดยใช้ขนาดของบุงเป็นเกณฑ์ เช่น บุงสามสิบห้า บุงสามสิบ คือ บุงที่มีความจุสามสิบห้าลิตร และบุงจุสามสิบลิตร เป็นต้น ในการสานบุงที่จะใช้ทำเครื่องตวงนี้ จำเป็นจะต้องมีแบบหรือ "หุ่น" ที่สานด้วยไม้ไผ่ ให้มีขนาดมาตรฐานเป็นแบบ และยังช่วยให้บุงมีรูปทรงที่ดี ไม่ บิดเบี้ยว มีความจุตรงตามต้องการ

บุง หรือกระบุงของภาคเหนือดังกล่าว เป็นเครื่องจักสานที่มีเอกลักษณ์ และความงามเฉพาะถิ่นของ ภาคเหนือ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างเครื่องจักสานกับประเพณีนิยมของท้องถิ่น ทำให้เครื่องจักสาน ได้รับการออกแบบให้มีรูปทรง ที่มีความสมบูรณ์ ทั้งด้านใช้สอย และความสวยงาม

เครื่องจักสานของภาคเหนือที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นโดดเด่นอีกอย่างหนึ่ง คือ น้ำตุง หรือน้ำถั่ง เป็น ภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ ยาด้วยชันและน้ำมันยาง ใช้สำหรับตักน้ำจากบ่อน้ำ รูปร่างของน้ำตุงเหมาะสมกับ ประโยชน์ใช้สอยเป็นอย่างดีคือ มีลักษณะคล้ายกรวยป้อมๆ ส่วนก้นมนแหลม ที่ ปากมีไม้ไขว้กันเป็นหูสำหรับ ผูกกับเชือกเพื่อสาว น้ำตุงขึ้นมาจากบ่อน้ำ ความมนแหลมของก้นน้ำตุงจะช่วยให้น้ำตุงโคลงตัวคว่ำลงให้น้ำเข้า

เมื่อโยนลงไปใบบ่อ นอกจากนี้ ลักษณะการสานที่แข็งแรง ยังช่วยให้น้ำพุที่มีความหนาทึบ แม้ในปัจจุบัน จะมีผู้ผลิตน้ำพุด้วยสังกะสี แต่ความคงทน และประโยชน์ใช้สอย สุน้ำพุ ที่สานด้วยไม้ไผ่ไม่ได้ แสดงว่าเครื่องจักสานพื้นบ้านที่คนโบราณ ผลิตขึ้นนั้น เลือกใช้วัตถุดิบท้องถิ่นมาใช้ได้อย่าง เหมาะสม และใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ตัวอย่างของเครื่องจักสานไม้ไผ่ภาคเหนือดังกล่าวแล้ว ยังมีเครื่องจักสานที่ใช้ในชีวิตประจำวัน อีกหลายชนิด เช่น ข้าวหวด กะข้าว ก่องข้าว แอบข้าว โตก ผ่าชี แอบหมาก แอบเมี่ยง ข้าวชนิดต่างๆ หมวก หรือ กุบ ก้วย ก้วยกำ ก้วยหมู ก้วยโจน แข่งลำไย ข้าวลอม ข้าวตาท่าง ข้าวตาทีบ หรือ บุงตีบ น้ำพุ น้ำเต้า คุ วิ ต่างเปียด หรือ บุงชนิดต่างๆ เปลเต็ก เอ็บ ไชชนิด ต่างๆ สุ่ม ฯลฯ เครื่องจักสานภาคเหนือยังทำด้วยวัตถุดิบอื่นๆ อีก เช่น ใบลาน และใบตาล ซึ่งทำกันไม่มากนัก ส่วนมากนิยมสานหมวก กอบ หรือ กุบ และ ก่องข้าวเล็ก ๆ

ก้วยน้อย หรือ สลากเล่า หรือ ก้วยตีนช้าง เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่คล้ายชะลอมเตี้ย ส่วน ก้วยหลวง หรือ สลากโชค เป็นก้วยขนาดใหญ่กว่าก้วยน้อย มักเป็นของคบตีผู้มีอันจะกินในหมู่บ้าน ใช้บรรจุอาหาร ผลไม้ กรวมทั้งเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ ก้วยหลวงมักตกแต่งด้วยกระดาษสีสวยงาม คล้ายเครื่องถวายพระในการทอดผ้าป่าภาคกลาง

กล่าวได้ว่า เครื่องจักสานที่มีมากมายหลายชนิดซึ่งอยู่ในแถบภาคเหนือ นั้น ล้วนผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของชาวเหนือ เป็นเครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือน ในชีวิตประจำวัน ใช้ในการประกอบอาชีพ ตลอดจนในพิธีกรรมจามขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเหนือตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

